

Simbolizam u dječjem likovnom stvaralaštvu

Meković, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:251:257279>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
UMJETNIČKA AKADEMIJA U OSIJEKU
ODSJEK ZA LIKOVNU UMJETNOST
SMJER: SLIKARSTVO

MARIN MEKOVIĆ

**SIMBOLIZAM U DJEČJEM LIKOVNOM
STVARALAŠTVU**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

doc. art. Zlatko Kozina

Osijek, 2019.

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD.....	1
2. SIMBOLIZAM.....	2
3. DJEČJI LIKOVNI JEZIK.....	4
4. RAZVOJ LIKOVNOG IZRAŽAVANJA I STVARANJA U DJECE.....	6
4.1. FAZA ŠARANJA (DO 4. GODINE).....	7
4.1.2. Faza primarnih simbola.....	7
4.1.3. Faza složenih simbola.....	8
4.2. INTELEKTUALNI REALIZAM (OD 4. DO 10. GODINE).....	9
4.3. FAZA VIZUALNOG REALIZMA (OD 11. DO 14. GODINE).....	10
5. IZRAŽAVANJE LINIJOM, KRUGOM I KVADRATOM.....	11
5.1. Linije od 2. do 4. godine.....	11
5.2. Krug od 2. do 4. godine.....	12
5.2.1. Kretanje.....	13
5.2.2. Prostor.....	14
5.3. Kvadrat od 2. do 4. godine.....	15
6. ŽIVA BIĆA (OD 2. DO 4. GODINE).....	16
6.1. Spirala.....	16
6.2. Linije i krugovi.....	17
6.3. Više linija.....	18
7. ČOVJEK.....	19
7.1. Djeca u dobi od 2. do 4. godine.....	19
7.2. Djeca u dobi od 4. do 5. godine.....	20
7.3. Profil.....	21

8. SUNCE.....	22
8.1. Djeca u dobi od 2. do 4. godine.....	22
8.2. Djeca u dobi od 4. do 5. godine.....	23
9. KUĆA.....	24
9.1. Djeca u dobi od 2. do 4. godine.....	24
9.2. Djeca u dobi od 4. do 5. godine.....	25
10. SHEMATIZIRANO IZRAŽAVANJE.....	27
11. USMJERAVANJE RAZVOJA I POTICANJE LIKOVNOG STVARALAŠTVA.....	29
12. ANALIZA ZASTUPLJENOSTI SIMBOLIČKOG LIKOVNOG IZRAZA OD 1. DO 5. RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE.....	30
13. PROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA	30
14. REZULTATI I ANALIZA	34
15. ZAKLJUČAK.....	38
16. LITERATURA.....	39
17. PRILOZI	

SAŽETAK:

U ovome diplomskome radu prikazan je razvoj dječjeg crteža i karakteristike simboličkog likovnog izražavanja, kao i njegova zastupljenost u dječjim radovima ovisno o dobnoj skupini djeteta.

Ključne riječi: simbolizam, dječji crtež, razvoj

Abstract:

This thesis presents the development of children's drawings and the characteristics of symbolic artistic expression, as well as its representation in children's works depending on the age group of the child.

Keywords: symbolism, children's drawing, development

1. UVOD

Cilj je ovoga rada uočiti važnost simbola u dječjim likovnim radovima, koji nam daju dublje shvaćanje unutarnjeg stanja pojedinog djeteta, kao i njihov način doživljavanja i izražavanja stvarnosti koja ga okružuje. U radu je prikazano postupno razvijanje likovnog izražavanja ovisno o dobi djeteta. Izvršena je i analiza prema prikupljenim radovima djece do petog razreda osnovne škole s ciljem prikazivanja zastupljenosti simbolizma u dječjim radovima po dobnoj skupini. Dobiveni rezultati izraženi su grafikonima. Dječji je izraz jedinstven u likovnoj umjetnosti i od posebnog je značaja. „Jedinstven je po svojoj spontanosti, ekspresiji, skladnosti i ritmičnosti, što se očituje u spajanju realnosti i mašte djeteta“. (Grgurić, Jakubin, 1996: 29). Upravo su djeca ta koja ne posjeduju prethodna znanja i predrasude te stvaraju djela prema onome što trenutno znaju, osjećaju i doživljavaju. Djeca u svom likovnom stvaranju često koriste simbolizam, iako ne svjesnom namjerom, već su oni izraz dječjeg unutarnjeg stanja koje ono izražava. Djeca će stvaralački izražavati i oblikovati uvijek kada im je dana sloboda da budu ono što jesu, da vide na svoj način, da poimaju i misle svojom logikom, drugim riječima da imaju pravo na svoje individualno izražavanje i stvaranje. Kada djeca prate neku pojavu vanjskog ili unutrašnjeg svijeta, promatraju je na njima poseban način. Pokretač stvaranja unutrašnji je osjećaj radoznalosti i zanimanja u djetetu. Da bi se doživljeni sadržaji razvili, potrebno je izraziti ih na neki način. Jedan on načina likovno je izražavanje koje osnažuje sposobnost opažanja i razumijevanja djece, što rezultira bogatijim stvaranjem. Ono što dijete najviše zaokuplja usmjeravanje je pažnje na neki oblik i pojavu npr. na drvo, kuću, let, rast, pokret i sl. Ono što će ga zaokupiti bit će život, funkcija i svojstva oblika, njegovi dijelovi, odnos veličina, kao i materijal, boja, detalji koje često izražava kroz simbole. Možemo pomoći djetetu postavljanjem pitanja, čime ga usmjeravamo da samostalno dođe do rješenja. (Belamarić, 1986: 256). Time ne namećemo svoje viđenje već dopuštamo da se prirodno razvije njihova mašta, usporedno s psihomotorikom i intelektom.

2.SIMBOLIZAM

Simbol je sažet, pojednostavljeni znak, koji nosi određeno značenje. Simboli u današnjem svijetu prožimaju razna područja života poput heraldike, sporta, ekonomije, glazbe, dekoracije, jezika znakova i signala, jezika gluhoonijemih, boja, brojeva te govora tijela. (Balić Šimrak, Markulin, Perus, 2011: 157) Čovjek svojom potrebom stvaranja simbola nesvjesno pretvara objekte ili oblike u simbole, dajući im veliku psihološku važnost. Prema Jungu simbol sunca, na primjer (koji je u mnogim civilizacijama nalik onima iz dječjih crteža), predstavlja neobjašnjivo religijsko iskustvo. Primjerice, srce simbolizira ljubav, bijeli golub mir, a križ je simbol kršćanstva i sl. Povijest simbolizma pokazuje da sve može poprimiti simboličko značenje, od prirodnih objekata (kamenja, bilja, životinja, ljudi, brda, dolina, sunca, mjeseca, vjetrova, vode, vatre), predmeta koji je napravio čovjek (kuće, brodovi, automobili) do apstraktnih oblika (brojevi, trokut, kvadrat, krug). (C. G. Jung, 1973: 226) S vremenom je dolazilo do razmjene i prihvaćanja simbola i njihovih sustava koji su promjenom mjesta nastanka čak mijenjali i svoje značenje. Simboli u umjetnosti služe kao vizualni jezik kojim se tumači prizor – posebno do razdoblja moderne. U modernoj i suvremenoj umjetnosti prikazano katkad ne mora gledatelju značiti ništa osobito, ali zato za samog autora ima duboko značenje. Simboli suvremene kulture – Superman i Spiderman slični su junacima iz antičkih mitova koji su izvršavali herojska djela poput spašavanja svijeta. Dijete kada traži načine komuniciranja poseže za slikovnim simbolima da pošalje poruku, da opiše emociju. Iako su starija djeca već vrlo dobro upoznata s postojanjem pisane riječi, ona biraju sažet znak kao sredstvo komunikacije. Znamo da djevojčice upisuju simbol srca na papiriće, zid, klupu ili pijesak, za koji su naučile da predstavlja pojam ljubavi te ga upućuju roditeljima, odgojiteljima, prijateljima - kao poruku privrženosti i odanosti. U slučaju odraslih osoba također postoje prilike kada biramo kako ćemo komunicirati. Često, kada šaljemo SMS poruku koristimo sažete termine, fraze pa čak i simbole u vidu osjećajnika koji predstavlja naše trenutno raspoloženje, dok u posebnim prilikama, kada se istinski želimo posvetiti poruci, sastavljamo tekstove pažljivim stilom i biranim rečeničnim konstrukcijama. Prometni znakovi također su jedan od poznatijih izraženih simbola, koji su univerzalni svuda na svijetu, neovisno o jeziku i lokaciji mjesta. Upravo tako i dijete bira kada će se poslužiti sažetijim modelom, a kada će se upustiti u kompleksniju likovnu aktivnost. (Balić Šimrak, Markulin, Perus, 2011: 157-159) Zadovoljstvo odraslih potječe od djetinjstva. Dubina ranih doživljaja vrlo je važna i prati nas cijelog života. Razvitak djeteta intenzivan je i baš taj

intenzitet određuje kvalitetu sreće koju će čovjek kasnije doživljavati. U djetinjstvu se skuplja toliko spoznaja, kao u cijelom desetljeću poslije. Ako je dijete spriječeno da otkriva ljepotu, da se likovno izrazi i da manipulira materijalima iz svoje okoline, ono će postati nezadovoljno i to će ga pratiti cijelog života. (Grgurić, Jakubin, 1996: 28) „Ne sadrže svi dječji likovni produkti likovno-etičku i originalnu vrijednost, ali ipak veći dio njih ima izvoran, neometan dječji likovni izraz i likovno-kreacijsko obilježje. Neometana likovna djela iskrena su i spontana, nema laži i izmišljanja. Dijete daje svoj stav prema onomu što izražava“ . (Grgurić, Jakubin, 1996: 28)

3. DJEČJI LIKOVNI JEZIK

Oko nas je svijet. Po njemu kruži naš pogled i sve se odražava u oku. Kad zatvorimo oči te u sjećanju nastojimo izazvati ono što smo vidjeli, pred našim unutarnjim okom nastaje drugi svijet. Nešto se promijenilo. Mnoge pojedinosti smo zaboravili. Opažamo da o istom predmetu različiti ljudi daju različite opise. Ako smo, pak, uz određeni predmet ili dio prirode vezani nekim doživljajem, naše unutarnje oko još će nam više izmijeniti sliku svijeta s obzirom na važnost, boju, veličinu i izbor podataka. Želimo li taj svijet opisati olovkom ili kistom, slika će se još više izmijeniti. Izmijenit će je alat kojim radimo, naša vještina, naš izbor detalja. Naša likovna naobrazba i uvjerenje utjecat će na prikazivanje stvarnosti. Likovni jezik djece urođena je sposobnost pomoću koje se djeca izražavaju i komuniciraju. Tu sposobnost djeca ne uče od društvene okoline, već se prirodno razvija u djetetu u vidu spontane interakcije djetetova unutrašnjeg svijeta i okoline. Nitko ne uči djecu uzeti kedu i šarati po pločniku. To je jedna vrsta njihove potrebe za igrom. Djeca su crtala uvijek i to ne samo budući umjetnici. Ta aktivnost razvija dijete, pomaže mu da savlada ono što je jače od njega (prahistorijski čovjek vjerovao je da će lakše savladati jelena ako ga nacrtat), da posjeduje što u stvarnosti ne može. Usput, dijete nešto radi, vuče velike poteze po papiru ili na pločniku i što su ti potezi veći, što je u njim uloženo više truda, to u njima ima više života. (Ružić, 1959: 9-18) Raznim oblicima likovnog izražavanja djeca iskazuju sadržaje kojima se bavi njihova svijest, a koja su nam inače nedostupna. No, likovni oblici nisu samo pokazatelj zbivanja u svijesti djece, nego djeluju kao povratna informacija koja osnažuje njihove sposobnosti percepcije, predočavanja i poimanja kao i sposobnost oblikovanja i stvaranja. Likovne se stvaralačke sposobnosti razvijaju ili slabe onoliko koliko je pojedinom djetetu dano ili uskraćeno njegovo pravo izražavanja individualnosti. Obradom najčešćih dječjih oblika (tema) npr. čovjeka, životinje, drveta, kuće itd., u razvoju oblika ovisnog o dobi djece, pokazuje se da svako dijete određeni sadržaj vidi i izražava različito, odnosno izražava različitim oblicima. (Belamarić, 1986: 13) Konkretni sadržaji ili teme sami po sebi su neutralni i svaki od njih može biti iskazan na bezbroj načina. Vrijednost likovnog izraza nije u tome da dijete „zna“ na prepoznatljiv način prikazati npr. drvo ili kuću, tako da sliče vanjskom stvarnom obliku kuće i drveta, nego u onome što dijete samo vidi, pronađe ili otkrije o pojavi te da na svoj specifičan način interpretira viđeno, neovisno o tome liči li to u konačnici na kuću ili drvo. Taj način izražavanja donosi nove oblike koji se mogu dosta ili

potpuno razlikovati od njihovog stvarnog izgleda. Upravo se tom razlikom vidi da dijete samostalno opaža, saznaje i stvara. Iz tog možemo vidjeti da svako preuzimanje tuđih oblika ili shema koje njihovim ponavljanjem rezultira pasivnosti i zastoju u razvoju tih sposobnosti, znači slabljenje dječjeg individualnog izričaja. (Belamarić, 1986: 14-26).

4. RAZVOJ LIKOVNOG IZRAŽAVANJA I STVARANJA U DJECE

Postoji više mišljenja zašto se dijete likovno izražava, od urođene potrebe za igrom, zadovoljavanjem unutarnje potrebe za izražavanjem do razvijanja motoričkih funkcija kao osnove likovnog izražavanja. Svi navedeni stavovi samo su jedan dio istine. Dijete se likovno izražava kako bi prikazalo ono što ga zanima i uzbuđuje. S druge strane, oduševljava ga materijal s kojim radi i sam čin stvaranja. Uz razvoj djetetovog likovnog izraza istodobno se razvija psihomotorika ruke, šake, prstiju kao i ovladavanje upotrebe olovke ili kista. Kako dijete odrasta, tako se mijenja i sadržaj rada koji proizlazi iz želje za spoznajom i izražavanjem doživljenog. Ta želja u početku nije namjerna, ali s vremenom to postaje. Često se susrećemo s pogrešnim tumačenjima dječjeg likovnog izraza koji se često promatra kao pokušaj djeteta da vizualno predoči ono što vidi. To se često tumači kao neuspjeli pokušaj sličnosti s realnim objektom, definirajući ga kao motoričku ili percepcijsku nezrelost. (Grgurić, Jakubin, 1996: 27)

Tri osnovne faze dječjeg likovnog izražavanja prema Linqetovom modelu:

1. faza šaranja ili faza simbola (do 4. godine)

Dijeli se na fazu primarnih i složenih simbola. Smatra se početnim likovnim izražavanjem.

2. faza dječjeg, odnosno intelektualnog realizma (od 4. do 10. godine)

Početak namjernog prikazivanja onoga što dijete “zna“ o okolini.

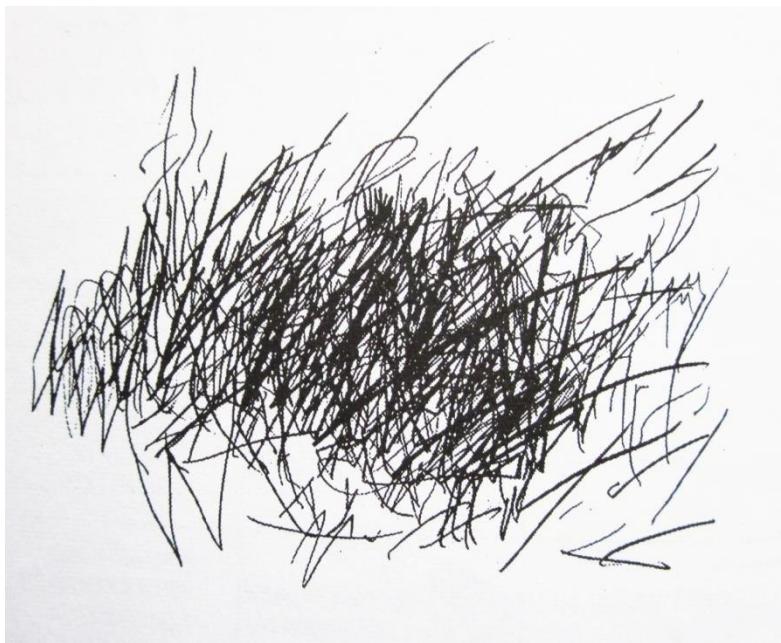
3. faza vizualnog realizma (od 11. do 14. godine)

Napušta se dječji realizam. Propadanje dječjeg crteža i prikazivanje onoga što se stvarno objektivno može vidjeti u okolini. (Grgurić, Jakubin, 1996: 30)

4.1. FAZA ŠARANJA (DO 4. GODINE)

4.1.1. Faza primarnih simbola

Razdoblje primarnih simbola čini se kao slučajni likovni izraz koji počinje oko prve i završava oko druge ili treće godine. Taj izraz uopće nije slučajan. On se samo takvim čini odraslima. Dijete olovku većinom drži grčevito, ne mičući zglob već samo podlakticu kojom pokretima naprijed-natrag određuje pravac i duljinu crta. Djetetu je ponekad pažnja na onome što radi, dok ponekad gleda uokolo i crta u isto vrijeme. U toj fazi crtanje je bilješka motorne koordinacije. Prevladava psihomotorički i osjetilni djetetov doživljaj i užitek pri povlačenju linija. Likovna aktivnost u fazi izražavanja primarnim simbolima ne proizlazi iz potrebe za prikazivanjem, nego iz doživljaja boje, oblika i ravnoteže. Rezultat tih opažanja dokaz je da je estetika zapravo urođena. Napretkom djetetovog likovnog izraza spajaju se razum i oko, ruka i predmet; dosad je oko slijedilo ruku, a sada misao počinje obuzimati motoriku. (Grgurić, Jakubin, 1996: 34-44)

Slika 1, *Prvi pokušaji*, olovka (2 g.)

4.1.2. Faza složenih simbola

Pokušaj prikazivanja okoline dolazi na kraju ove faze kao „slučajno postignut crtež“ ili faza „slučajnog realizma“. U slučajno postignutom crtežu dijete uočava sličnost s nekim predmetom i zatim crtežu daje ime. Imenovanjem rada dijete daje značenje, definira ga. To znači da uz samo crtanje nastaje i misao. Djetetov crtež u njemu potiče misaonu sliku. Kasnije je likovna aktivnost svjesno pokrenuta od zamišljene ideje. Važnu ulogu počinje dobivati dječja vizualna memorija jer dijete počinje raspolagati s puno više vizualnih slika, koje je po potrebi u mogućnosti dozvati. To je drugačija sposobnost od prepoznavanja sličnosti onoga što je nacrtano sa stvarnim predmetom, kao u početku u kojem dijete definira nacrtano tek na kraju, dok u ovoj fazi dijete na početku definira motiv, koji zatim na likovni način izražava. Dijete postaje sposobno kad zaželi reproducirati misao u određeni likovni motiv. Crtež s vremenom poprima oblik sve sličniji onome u stvarnosti. Događa se da djeca počinju preuzimati oblike jedni od drugih i izražavati se šablonama koje rezultiraju ponavljanjem i međusobnim kopiranjem. One su negativne jer kočje stvaralački čin djeteta i njegove sposobnosti likovnog izričaja. Takve su najčešće šablone kuća, sunce, bor i cvijet. Pravilnim vođenjem djeteta treba ga usmjeriti prema izbjegavanju šablonizacije. (Grgurić, Jakubin, 1996: 44-56)

Slika 2, Čovjek i čudovište koje hvata miša, kemijska olovka (5 g.)

4.2. INTELEKTUALNI REALIZAM (OD 4. DO 10. GODINE)

Intelektualni realizam je doba koje je obuhvaćeno razdobljem razredne nastave. U toj dobi izražena je potreba za prihvaćenjem od strane grupe i uključenošću u društveni život razreda. Uključenost i prihvaćenost od strane ostalih uvelike utječe na sretno djetinjstvo djeteta. U slučaju neuspjeha mogu ostati velike posljedice na njegovu društvenost i prilagodljivost novim sredinama i situacijama u kojima će biti tijekom svog daljnjeg života. Uključivanjem u određenu grupu dijete uspostavlja kontakt s vršnjacima, s čime dolaze i prvi ozbiljni zadaci, prepreke i teškoće. Istodobno se u djetetu pojavljuju počeci apstraktnog mišljenja, verbalni izraz mu je bogatiji i sposobnost likovnog izražavanja mnogo veća. Dijete prelazi u fazu likovnog razvitka: intelektualnog realizma. U djetetovu likovnomu izrazu i dalje je snažan pokretač njegova mašta. Dijete spontano prihvaća svijet i spoznaje ga likovno se izražavajući. U ljudskom liku pojavljuje se profil, a s vremenom i pokret te sve veća vizualna objektivnost u prikazu stvarnosti. Dijete postupno usvaja likovne i kompozicijske elemente u svome radu. Prijelazom iz faze sheme u fazu crtanja oblika i pojava dijete prelazi u višu fazu psihičkog života. (Grgurić, Jakubin, 1996: 56-57)

Slika 3, *Slavimo rođendan*, izražen pokret, profil, karakterizacija, odnos cjeline i detalja, olovka (7 g.)

4.3. FAZA VIZUALNOG REALIZMA (OD 11. DO 14. GODINE)

Ovo razdoblje karakterizira razvoj djetetovih psihofizičkih sposobnosti koji je vidljiv u njegovu likovnom izrazu. Razdoblje je bogatije detaljima, proporcije su skladnije i motivi su realističnije izraženi. Zanemaruje se izražavanje onoga što se zna o predmetima i okreće se shvaćanju viđenog. Djeca se počinju izražavati geometrijskom, atmosferskom i kolorističkom perspektivom, počinju razumijevati prostor i volumen, kao i odnos svjetla i sjene. Zbog percipiranja i shvaćanja o izgledu i vanjštini oblika, počinje se gubiti plošni i spontani izraz dječjeg izraza i približavaju se izrazu ostalih. (Grgurić, Jakubin, 1996: 30-31)

Slika 4, *Motiv iz Zagreba*, geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina-detalji, lavirani tuš (11 g.)

5. IZRAŽAVANJE LINIJOM, KRUGOM I KVADRATOM

5.1. Linije od 2. do 4. godine

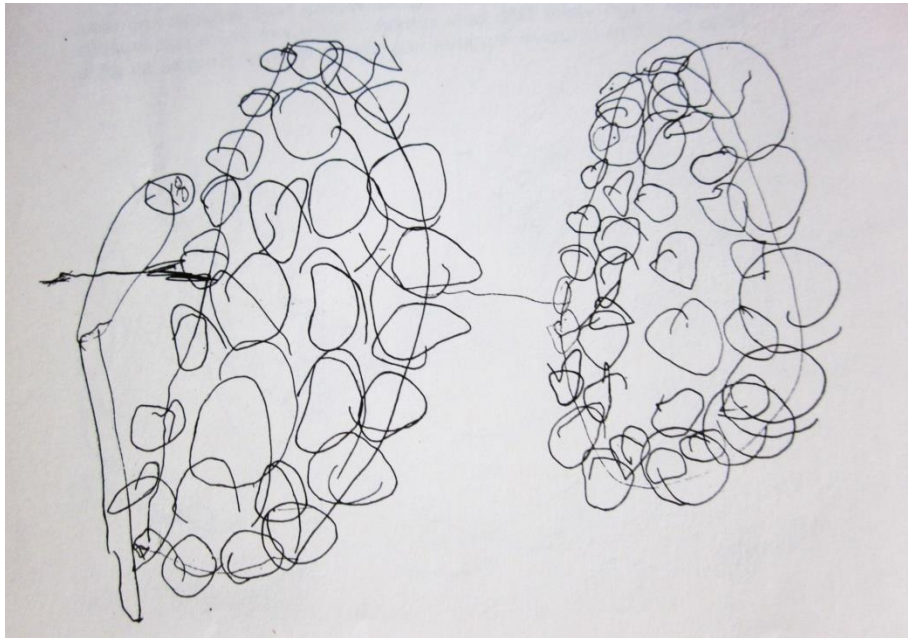
Linije su prvi likovni znak kojim se djeca počnu izražavati. To se obično događa oko druge godine, no može se dogoditi ranije ili kasnije ovisno o djetetu i utjecaju okoline na razvoj njegovih likovnih sposobnosti. Svojim osobinama dijete linije može izražavati: oblikom (ravne, zakrivljene) smjerom (okomito, vodoravno, koso) duljinom, čvrstoćom i tamnoćom te uvijek novim odnosima. One omogućuju djeci jednostavno i jasno izražavanje različitih sadržaja. Stvarajući linije dijete slijedi unutrašnju sliku s kojom se poistovjećuje. Dijete izražava svoje viđenje onoga što stvara, a to viđenje nadraža predmetnost i konkretnost stvarnog svijeta. Djetetovo viđenje koje nadilazi predmetnost najbolje se može vidjeti u čestom motivu kretanja, pokreta u likovnim radovima za čiji prikaz koristi linije. Djeca kroz sebe i promatranjem okoline znaju da se život izražava kroz kretanje koje znači neki oblik života i življenja, sadržavajući doslovno kretanje prostorom životnosti sudionika u nekom događanju i sile koja je uzrok svemu tome. Djeca u toj dobi ne gledaju izgled i površinu oblika, nego gledaju kroz oblik u ono što ga pokreće na radnju, čime djeca pojavu izražavaju spontano i apstraktno. Likovnim izražavanjem kuće dijete ne uključuje izgled kuće, zidove, predmete u njoj pa ni osobe. Kuća za njega znači življenje koje izražava kružnim linijama, određujući kretanje nečeg živog što je pokrenuto živom snagom. Dijete u toj dobi ne izdvaja pojedine oblike već oni postaju sastavni dio događanja. Pored kružnih linija dijete koristi i vibrirajuće linije za izražavanje nečega živog. Za razliku od kružnih linija, koje većinom znače pokret, vibrirajuće linije najčešće izražavaju unutrašnju životnost, treperenje života. Djetetu od četiri godine nametnut je motiv čovjeka. Njegov oblik sam je po sebi djetetu prazan i mrtav. Stoga uzduž ruku i nogu dodaje vibrirajuće linije da njima oživi oblik. Vibrirajuće linije znače prodiranje kroz oblik kao i mogućnost kretanja. Kružne i vibrirajuće linije izraz su djetetovog shvaćanja unutrašnje živosti i unutrašnjih ritmova, koji nadilaze predmetnost oblika. (Belamarić, 1986: 14)

5.2. Krug od 2. do 4. godine

Dječje izražavanje linijama prirodno i postupno vodi do stvaranja prvog oblika - kruga. To ne znači savršeno izveden pravilan krug. On može biti izrazito nepravilan, uglat ili šiljast oblik. To ne mijenja njegov smisao kruga jer je djetetu bitno da je spojio početak i kraj, dakle „zaokružio“ i odredio neki oblik ili cjelinu. Dječji krugovi neće biti nacrtani savršeno. Dijete će početi od jednog kraja, ući u kružni zamah, tok koji bi ga trebao vratiti na početak. No gotovo će redovito promašiti u spajanju početka i kraja, nakon čega će vratiti liniju na početak kruženja. Zbog toga ti krugovi često postaju uglati. Upravo ta „pogreška“ govori da u djetetu postoji unutrašnja težnja za zaokruživanjem. Potrebno mu je da se nešto obuhvati, zaokruži, osvoji i kontrolira. Zaokruživanjem dijete izdvaja i određuje dio prostora i svijet se tada pojavljuje kao mnoštvo pojedinačnih oblika i dijete sebe doživljava kao pojedinačan i izdvojen oblik, kao da se promatra izvana. To odgovara poznatoj pojavi da najmlađa djeca o sebi govore u trećem licu. Da bi nešto rekao o sebi ne upotrebljava „ja“ nego svoje ime. U izražavanju djece krug ima univerzalnu vrijednost i može značiti sve oblike, od igračaka i predmeta do životinja, ljudi i prostora. (Belamarić, 1986: 21,39)

5.2.1. Kretanje

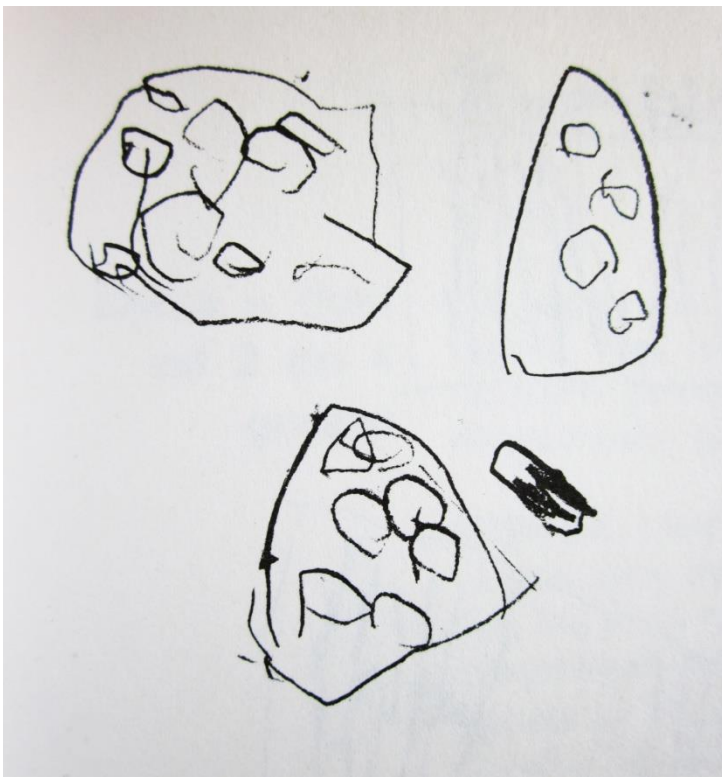
Izražavanje kretanja često se može vidjeti na motivu automobila, čije kotače dijete može predočiti mnoštvom uzastopnih krugova. Dijete ne misli na stvarni broj kotača, nego na njihovo kretanje koje izražava nizanjem krugova. (Belamarić, 1986: 40)

Slika 5, djetetova predodžba automobila, „auto ima puno točkova jer mora brzo juriti“

5.2.2. Prostor

Krugom djeca označavaju i prostor, a s više oblika odnose u prostoru. Djeca se često u svojim zamišljanjima bave praznim prostorima koje crtaju odvojene ili međusobno povezane. Odnos veliko-malo jedan je od osnovnih odnosa našeg svijeta pa ga stoga djeca vrlo rano otkrivaju. Na slici 6 veći krugovi su ispunjeni manjim. Dijete kaže da su to grane drveta, iako nemaju nikakve sličnosti sa stvarnim izgledom grana. Dijete izdvaja ono što je doživjelo kao bit, a to je da se na velikim granama nalaze male. Stoga ono crta tri velika kruga - grane, koje su ispunjene manjim krugovima – grančicama. (Belamarić, 1986: 42-43)

Slika 6, *Grane drveta*

„Pojava krugova u crtežima obično znači da se ta faza dječjeg razvoja bliži kraju i da dijete postaje svjesno sebe kao pojedinačnog i individualnog oblika i bića“. (Belamarić, 1986: 21)
Krug u dječjim radovima još može značiti cjelovitost i potpunost.

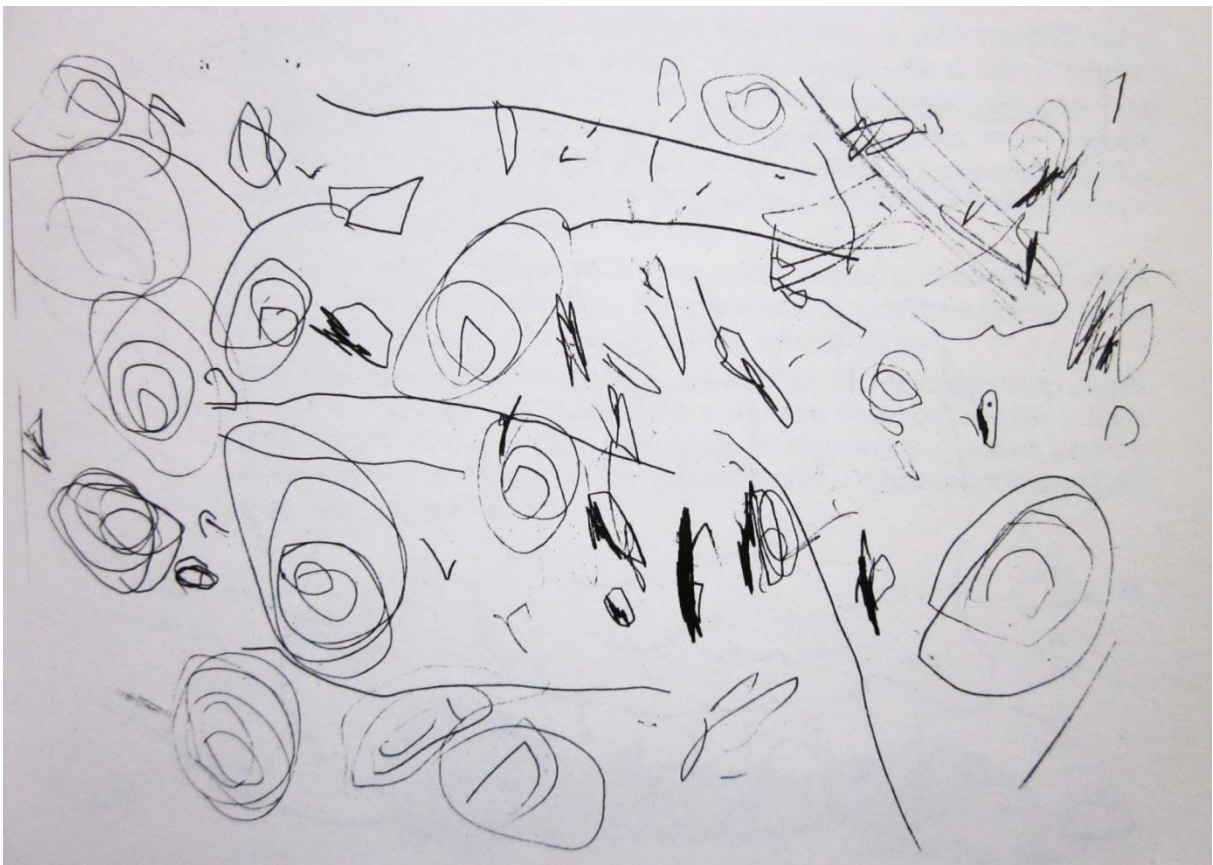
5.3. Kvadrat od 2. do 4. godine

Crtanje ravnih linija zahtjeva od djeteta kontrolirano usmjeravanje ruke. Pri crtanju kvadrata to postaje još više bitno. Različite linije koje redovito nalazimo u dječjim crtežima djeca ne crtaju automatski i mehanički, nego ih u tome potiče i vodi neki dio njihove svijesti. Taj se proces odvija fokusiranošću, postupnošću i lakoćom izražavanja djeteta. Bez takvog razvijanja osjetljivosti prema svijetu i sposobnosti da se ta svojstva izraze linijama ne bi se razvila ni složenija i viša sposobnost izražavanja u likovnim medijima, kao ni sposobnost finijeg i preciznijeg oblikovanja. Ako pratimo sebe dok crtamo kvadrat, postajemo svjesni svoje naglašene pažnje i namjere u vođenju linije u smjeru koji odgovara slici u našoj svijesti. Također pazimo da linija bude ravna, kontroliramo je, zaustavljamo u određenom trenutku i mijenjamo pravac. Tako spajamo početak i kraj crte, čime pravimo pravilni uglati oblik. U toj našoj aktivnosti uočava se naša svjesna namjera. To isto doživljava i dijete, vjerojatno još puno snažnije i dublje. To je trenutak kada dijete postaje svjesno sebe, svoje svijesti, svoga „ja“, koje se i podudara s vremenom kada se prestaje izražavati u trećem licu i počinje upotrebljavati zamjenicu *ja* govoreći o sebi. Ta dva pokazatelja, jedan u verbalnom, a drugi u likovnom jeziku, ne događaju se uvijek u isto vrijeme. Obično se kasnije pojavljuje likovni vid izražavanja te pojave jer okolina djeteta veću važnost pridaje govornom jeziku, a rijetko likovnom jeziku. Kvadrat ili pravokutnik koji zapravo znače uglatost, jednako kao i krug, mogu značiti bilo koju stvar, životinju, čovjeka, odnosno neku cjelinu, osobito u početku pojavljivanja. (Belamarić, 1986: 22)

6. ŽIVA BIĆA OD 2. DO 4. GODINE

6.1. Spirala

U dječjem poimanju življenja, najčešće izraženim kružnim linijama, prvi znak izražavanja pojedinog oblika ili događanja je spirala. S vremenom te spirale postaju simbol za neki oblik, odnosno za ono što je taj oblik po svojoj biti, što taj oblik čini što se s njim događa. Spirala je također jedan od prvih simbola čovjeka. Na slici 7 dijete crta više spirala koje objašnjava kao „više mama“ koje mogu značiti kretanje osobe u prostoru. Među spirale stavlja i ravne linije koje će s vremenom dobiti jasnije značenje. (Belamarić, 1986: 45)

Slika 7, djetetov crtež spiralama i ravnim linijama

6.2. Linije i krugovi

Dijete osjeća potrebu da iskaže razliku između živih i neživih oblika na način da krugu doda jednu ili više linija. U djetetovu su poimanju čovjek i ostala živa bića cjeline, a to se najjednostavnije i najbolje može izraziti simbolom kruga. Te cjeline pokreće živa energija, a to dijete sebi predočava kao liniju. Krug s linijom može označavati udove tijela, kao i rep neke životinje. Podsjećaju i na neke oblike koji se javljaju na početku evolucije života, koji također stvaraju osnove dječje svijesti. U dječjim likovnim izražavanjima živih bića i spirala možemo prepoznati procese okupljanja i organiziranja žive jedinice sposobne za kretanje, što dijete označava ravnim linijama. U fazi složenih simbola dijete ne pokušava stvarati svijet kakvim on je, već na osnovi određenog viđenja dijete stvara svoju realnost. Crteži glava-noge, koji simboliziraju ljudski lik, znače korak dalje od zatvorenih formi u napretku djetetove spoznaje. Jedno je od tumačenja simbola glava-noge da dijete crta vizualnu prezentaciju sebe. Gledamo li sami naprijed obično sve što možemo od sebe vidjeti jesu ruke, kao da izlaze iz glave i noge ispred nas. Kad bi odrasli htjeli načiniti točnu sliku onoga što vide od sebe, dobili bi sličnu sliku. S tim tumačenjem djeca možda samo prikazuju sebe sama, a ne neku drugu osobu. A možda je glava-noge zapravo ono što dijete zna o sebi, a ne prikaz onoga što stvarno vidi. Glava je očito važan dio tijela jer se u njoj zbivaju događaji kao što su jelo i govor. Oči, nos, usta i uši čine glavu centrom za osjetilne aktivnosti. Ako joj dodamo noge, glava postaje pokretljiva. Ako joj dodamo ruke za hranjenje ili hvatanje, dobivamo funkcionalno biće. (Grgurić, Jakubin, 1996: 46)

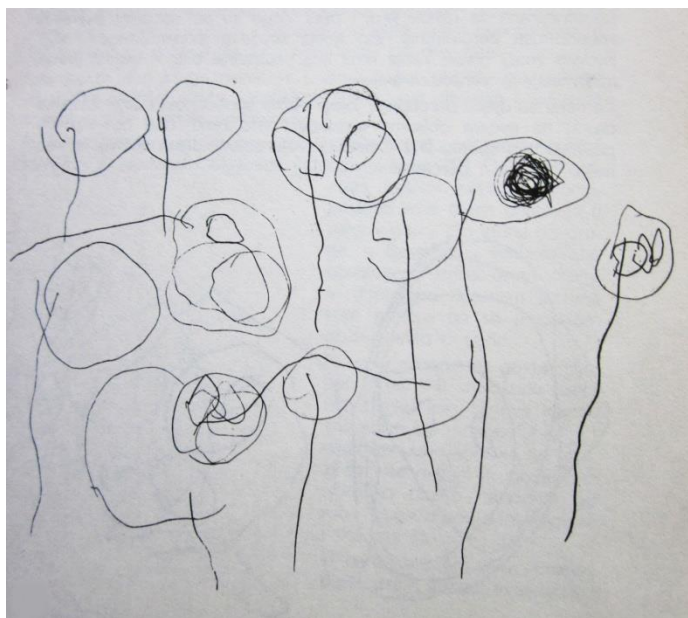
6.3. Više linija

Živa bića ili oblik života kao kretanje neka djeca vide u kombinaciji okomitih ili vertikalnih linija. Djeca mogu kombinirati linije s krugom kojem dodaju dvije, tri, četiri ili više linija. Dvije linije koje obično mislimo da su noge zapravo znače živu energiju koja teče kroz noge i pokreće ih, odnosno nosi živo biće prostorom. Četiri ili više linija pojavljuju se najčešće kada dijete želi izraziti kretanje ljudi. Više faza u jednom crtežu česta je pojava u dječjim radovima i pokazuje lagani prijelaz iz jedne faze u drugu. (Belamarić, 1986: 50-53)

7. ČOVJEK

7.1. Djeca u dobi od 2. do 4. Godine

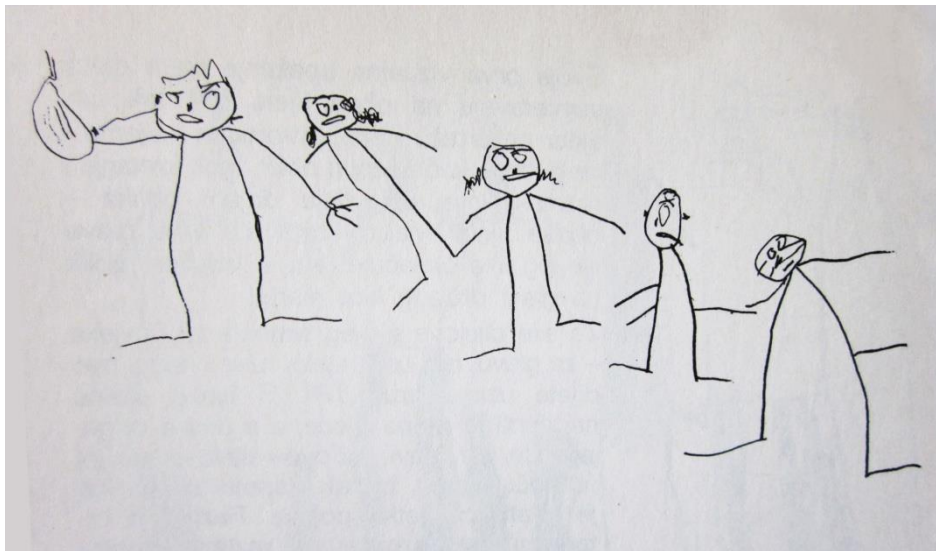
Nakon razumijevanja čovjeka kao izdvojenog živog bića sa sposobnošću kretanja, izraženim krugom i linijama djeca počinju usmjeravati pažnju na drugu bitnu sposobnost čovjeka i ostalih živih bića, a to je sposobnost percepcije. Nakon što su djeca usvojila simbol za oblik živih bića (krug-linije), djeca u taj oblik počinju unositi manje krugove. Obično se misli da to predstavlja oči. Veliki krug je glava, a linije su ruke i noge. Zato je takav čovjek nazvan *glavonog*. Međutim, kao što krug ne znači glavu, već cjeloviti živi sustav, ni mali krugovi u njemu ne znače oči, već općenito sposobnost ili funkciju percipiranja. Na slici 8 dijete crta dva, tri ili više manjih krugova, čime iskazuje svoje znanje da čovjek ima više percepcija tj. osjetila. Vide se i oblici s jednim manjim krugom – okom. Time dijete objedinjuje sva osjetila u jednu mogućnost percipiranja stvarnosti. Dijete nije zainteresirano za broj očiju i ostalih osjetila, već sve izražava jednim oblikom, koji je kanal za unutrašnje biće - svijest koja prima informacije o vanjskom svijetu. (Belamarić, 1986: 55)

Slika 8, *Ljudi u gužvi*

7.2. Djeca u dobi od 4. do 5. Godine

Djeca se u ovoj dobi počinju služiti složenim simbolima. Pojava složenih simbola u dječjim radovima pokazuje nam da dijete počinje svoju fazu usmjeravati na dijelove koji tvore neku cjelinu. Značenje se kruga kao živog bića mijenja te krug postaje simbolom za glavu. Na slici 9 prva tri oblika su simbol za ljude (djeda, baku i djeteta), a zadnja dva za životinje (mačku i miša). Značenje kruga kao glave postaje vidljivo na crtežu, zbog odnosa veličina i oblika nogu i njihovim razmakom čime sugeriraju na prisutnost tijela. Osnova svih oblika ista je. Jedina je razlika između čovjeka i životinje, u tome što je dodana peta linija za rep te u načinu izvedbe lica. Dijete razliku o spolu izražava kosom. Djed ima kratku kosu, a baka i unuka dugu. (Belamarić, 1986: 66-67)

Slika 9, ilustrirana priča *Djed i repa*

7.3. Profil

Djeca u toj dobi počinju otkrivati profil promatrajući oblik koji se može promatrati s više strana te shvaća da se strane vizualno međusobno razlikuju. Crtanje jednog oka na licu često znači da je dijete taj oblik zamislilo iz profila. Na slici 10, gledajući nos i usta, koji su zapravo pomaknuti malo u stranu, vidljivo je da ih dijete vidi sprijeda. U nekim je likovnim radovima profil lica označen i crtanjem kose na jednoj strani. Tijela ljudi prikazana su onako kako ih dijete vidi i zamišlja s prednje strane. (Belamarić, 1986: 76)

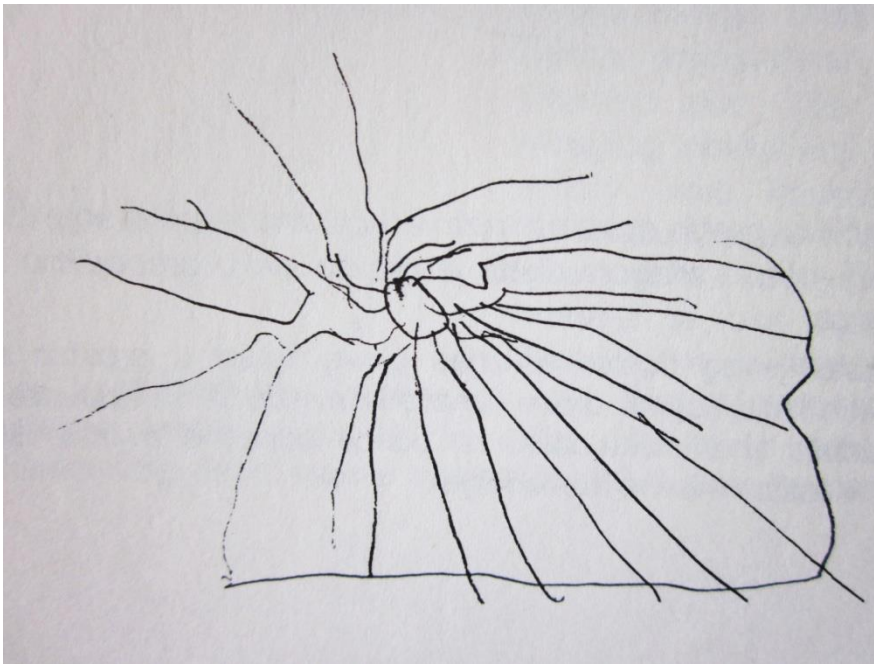

Slika 10, *Profil*

8. SUNCE

8.1. Djeca u dobi od 2. do 4. godine

Kada se djeca u ovoj dobi počnu izražavati kružecim linijama, otkrivaju krug kao simbol za sve pa i sunce. Crtež djeteta na slici 11 pokazuje da dijete crta vrlo duge zrake, koje se s jedne strane pružaju u neograničeni prostor, a s druge ih ograničava jedna savijena linija, koja označava zemlju. Dijete logično odgovara da se zrake zaustavljaju na punim i čvrstim oblicima, što je vrlo originalan način dječjeg viđenja sunca. (Belamarić, 1986: 117)

Slika 11, *Sunce*

8.2. Djeca u dobi od 4. do 5. godine

Na slici 12 vidi se da dijete uz rub kruga, odnosno Sunca, pažljivo crta crticu do crtice prema čemu se vidi djetetovo uvjerenje i donekle izvorno viđenje, razumijevanje do kojeg je samo došlo. Također, crta i duge linije koje izlaze iz Sunca i spuštaju se na nizove crtica za koje dijete kaže da su trava. Time dijete pokazuje svoje poimanje Sunčevih zraka. (Belamarić, 1986: 119)

Slika 12, *Sunce*

9. KUĆA

9.1. Djeca u dobi od 2. Do 4. Godine

„U obliku kuće, kao i u svakom drugom obliku, djeca ne vide samo približni izgled, nego je on povod za novo shvaćanje pojava u svijetu, povod za otvaranje i razvijanje novih dimenzija percepcije.“ (Belamarić, 1986: 140) Kuća je prostor u kojem se u velikoj mjeri odvija život., Za djecu u toj dobi kuću ne čine zidovi, nego sadržaji življenja u njoj. Ona zatim postaje vrstom mikrosvijeta ispunjenog oblicima. Dijete svaki pojedini oblik izražava krugom. Nakon određenog vremena ono primjećuje razlike i međusobne odnose između oblika. Između svih tih odnosa dijete se kreće, radi, igra, sjedi, spava izražavajući sve te radnje vibrirajućim linijama između oblika. (Belamarić, 1986: 123)

Slika 13, predmeti u kući izraženi krugom

9.2. Djeca u dobi od 4. do 5. Godine

Iako kuća sama po sebi ograničava šire kretanje, ona u djetetu izaziva interes za male prostore. Istražujući i izražavajući otvore, udubine, šupljine u svojim radovima, govori da dijete zanima svojstvo prostora koje ga okružuje i način na koji prostor i materija djeluju. Da bi dijete najjasnije prikazalo predmete u kući, njihov smještaj i raspored, ono zamišlja da ih vidi odozgo. Na slici 14 prostor papira postaje prostor određene prostorije i u njega dijete organizira predmete. Kada zamišlja pojedinačni i određeni predmet ono bira njegovu prepoznatljivu ili najveću stranu pa će npr. krevet prikazati odozgo, a ormar s njegove prednje strane. Dijelove i detalje na tim predmetima dijete naznačuje linijama, krugovima i kvadratima.

Dijete s vremenom počinje razmišljati o zidovima kuće, o prostorijama koje s četiri strane zatvaraju određeni prostor. Budući da dijete ove dobi oblike izražava odozgo, ono će većinu predmeta postavljati uz zidove. Kako bi pokazalo sva četiri zida, dijete zamišlja da su rubovi papira ti zidovi. Takav postupak dijete ponavlja oko sva četiri ruba papira. Rotirajući papir razmješta i postavlja predmete okomito na rub papira. (Belamarić, 1986: 127-129)

Slika 14, prikazivanje predmeta u kući

S vremenom dijete zamjenjuje izražavanje kuće i prostorija pogledom odozgo s pogledom iz profila, u kojem počinje prikazivati presjek kuće, tako da se vidi njezina unutrašnjost i neki

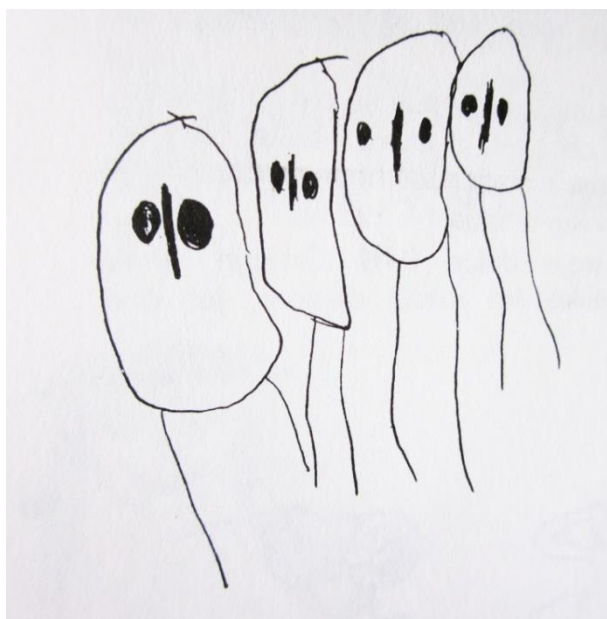
elementi s vanjskog djela (krov, dimnjak, vrata, prozori) prikazani na slici 15. Taj se način još naziva transparentni ili rendgenski crtež. Takav naziv nastao je zbog dojma prozirnosti kuće. Razlog je tog načina izražavanja da djeca crtaju ono što o kući znaju, to uzrokuje isprepletenost vanjskih s unutarnjim dijelovima kuće. (Belamarić, 1986: 135)

Slika 15, transparentni prikaz

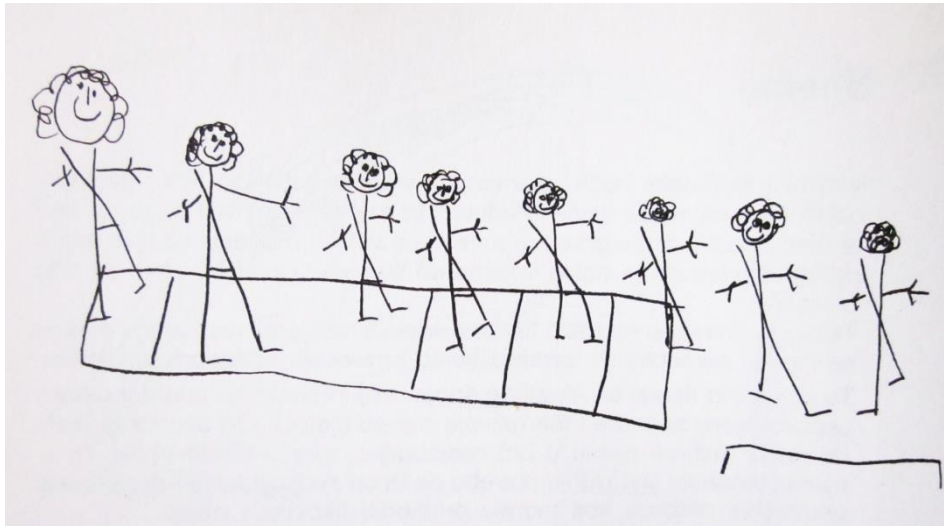
10. SHEMATIZIRANO IZRAŽAVANJE

Dječje izražavanje shemama nastaje kada odrasli počnu usmjeravati dijete što realnijem prikazu stvarnosti, ispravljati njihovu likovnu izvornost. Odrasli svojom „dobrom namjerom“ zapravo prave veliku štetu. Odrasli kvare nevinost djece tako što ih uče da oponašaju nekoga. U trenutku kada navedete dijete da se pretvori u fotokopiju neke druge osobe, vi gasite iskru originalnosti s kojom je ono došlo na svijet. U trenutku kada odlučite da budete kao netko drugi, vi uništavate svoje biće. (Mello, 2011: 58). „Od djeteta se počinje tražiti da nauči imitirati njemu u biti nerazumljiv, stran i mrtav oblik. To u njemu potiskuje unutrašnju potrebu da izrazi svoje viđenje i preokrene životne procese koji moraju prethoditi likovnom izrazu. Time ne samo da se oslabljuje i čak potpuno gubi sposobnost vlastitog likovnog izražavanja djeteta nego se oslabljuju i sve ostale perceptivne i misaone funkcije. Kada crta svoje prve simbole za živa bića, u svijesti djeteta pokreće se nama nepoznato odnosno potpuno zaboravljeno viđenje. U njemu i za njega tek nastaje svijet u svojim najvećim i općim obrisima bez konkretnih predmeta, pojedinosti i detalja. Ipak, detalje nalazimo umetnute u izvorne dječje oblike. Mrtve i prazne oči sa simetralom koja bi trebala biti nos. Tako lice ne vide djeca. Tako ga ne vide ni odrasli. To je u biti učenje djece da crtaju oblike kako odrasli površno pamte i zamišljaju da ih crtaju djeca.“ (Belamarić, 1986: 83)

Slika 16, shematizirano izražavanje

Prilagodljivost i sposobnost modeliranja djetetove svijesti omogućuje usvajanje određene ideje odraslih, koje dijete ponavljanjem, vježbanjem i imitiranjem usvaja. To su stvari koje dijete zapravo ne razumije, a koje zamagljuje njegovo vlastito viđenje i sposobnosti. Glave s „nasmiješenim“ ustima tipičan su primjer podučavanja djece. Tijela su izvedena poput slova „X“, što pokazuje ideju neke odrasle osobe kako se lako može nacrtati čovjek. Samo jednu od tih linija dijete donekle razumije i počinje usvajati. (Belamarić, 1986: 83-84)

Slika 17, shematizirano izražavanje

Pojava detalja lica, shematskih ili bilo kakvih, u likovnim radovima djece te dobi nesumnjivo pokazuje da im netko stariji nameće svoje oblike i shvaćanja. Očima djeca mogu vidjeti izvanredno dobro i oštro. Mogu vidjeti mrava i sve što on čini. Međutim, njihova će svijest zbog nekih svojih zakonitosti promijeniti stvarni vizualni oblik u oblik koji odaje i odražava te zakonitosti, odnosno stav te svijesti. Kada se to naruši, djeca gube tlo i ostaje im da se i dalje oslanjaju na pomoć odraslih jer se nalaze na sebi nepoznatom terenu kojeg ne razumiju. (Grgurić, Jakubin, 1996. 104str.)

11. USMJERAVANJE RAZVOJA I POTICANJE LIKOVNOG IZRAŽAVANJA

Kako bi dopustili djetetov originalan i individualan pristup likovnom djelu moramo napustiti svaku ideju usmjeravanja prema shematiziranju ili precrtavanju. Izbjegavanjem imitacije u djetetu potičemo samostalni pristup koji će dovesti do originalnog likovnog djela. Dijete treba usmjeriti na razmišljanje i eksperimentiranje. Najvažnije je dati djeci mogućnost da likovno izraze doživljaj svoje okoline unutar svojih mogućnosti, čak i onda kad njihov likovni izraz nije razumljiv odraslima. Mogućnost da istražuju nepoznato i mijenjaju poznato podržava djecu da misle nezavisno, da preuzmu rizik, da pitaju zašto i kako te uvide više alternativa likovnog izražavanja. Jedan od načina da se poveća mogući broj izbora za djecu jest upućivanje učenika u moguće redefiniranje, izmjenu, rekonponiranje određenog rješenja. Učitelj koji učeniku postavlja pitanja poput „Što još možeš načiniti?“, „Hoćeš li ovo promijeniti?“, „Kamo ćeš to smjestiti?“ daje djetetu mogućnost da smišlja i druge načine likovnog izraza. Nesugestivan stav učitelja, uz naznaku mogućih putova, treba voditi djecu u slobodan, ali siguran izbor i samostalnu odluku o likovnom postupku. Uživanje u samoj aktivnosti radi aktivnosti pravi je primjer unutrašnje motiviranosti djeteta i bilo bi ga pogrešno odvratiti od takvog zadovoljstva. Stoga nije ni potrebno da učenik baš svaku nastavnu jedinicu završi konačnim djelom. Program treba učenika prilagodljivo voditi prema zadovoljstvu dopuštajući mu da uživa u samom radu, čak da se ponekad izgubi u njemu, zaboravljajući privremeno i cilj. Postupno izgrađivanje svijesti o cilju aktivnosti uz naglašavanje užitka u samoj aktivnosti i povećanje tog užitka zbog zadovoljstva postignutim ciljem u osnovi je pronalaženja ravnoteže između postignutog cilja (likovnog djela) i uživanja u aktivnosti stvaranja likovnog djela. (Grgurić, Jakubin, 1996: 104-105)

12. ANALIZA ZASTUPLJENOSTI SIMBOLIČKOG LIKOVNOG IZRAZA OD 1. DO 5. RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE

Cilj je analize utvrditi zastupljenost simbolizma u dječjim radovima od 1.do 5. razreda te kroz provedeno istraživanje zaključiti koliko dob djeteta utječe na njegov odabir likovnog izraza.¹

13. PROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA

Pomoću prikupljena 193 rada od 1. do 5. razreda osnovne škole „Tin Ujević“ u Osijeku i „Ernestinovo“ u Ernestinovu izvršio sam analizu kojoj je cilj utvrditi zastupljenost simboličkog likovnog izraza u dječjim radovima kroz pet razreda osnovne škole. Također, cilj je ove analize iz dobivenih rezultata zaključiti u kojem razredu i koliko brzo se počinje simbolički izraz zamjenjivati drugim likovnim izrazima. Za prikupljanje većeg broja dječjih radova odlučio sam se zbog više raznovrsnosti u likovnom pristupu, temi, motivima i likovnim tehnikama. Na slikama kao i na grafikonima prikazane su tri kategorije likovnog izraza: simboličko-konceptualni, ornamentalno-grafički i figurativno-realističan izraz. Na grafikonima se prikazuje postotak zastupljenosti pojedinog likovnog izraza kroz pet razreda osnovne škole i uvid u promjene svakog od navedenih stilova.

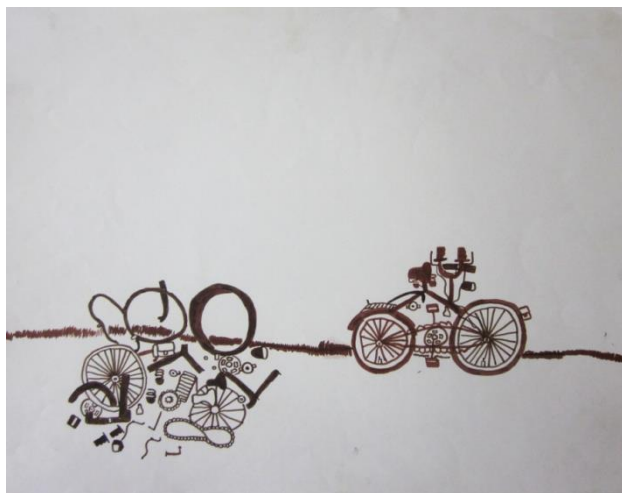
¹ istraživanje je provedeno prema uzoru:
(https://bib.irb.hr/datoteka/590217.KOmunikacija_putem_slikovnih_simbola_i_njena_pojavnost_u_dječjim_likovnim_radovima.pdf)

simbolično-konceptualni izraz:

Slike 18, simboličko-konceptualni izraz

ornamentalno-grafički izraz:

Slike 19, ornamentalno-grafički izraz

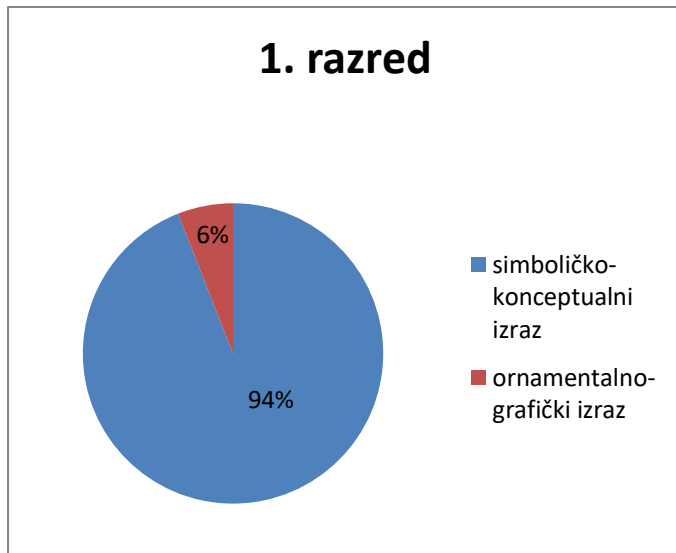
Figurativno-realistični izraz:

Slike 20, figurativno-realistični izraz

14. REZULTATI I ANALIZA

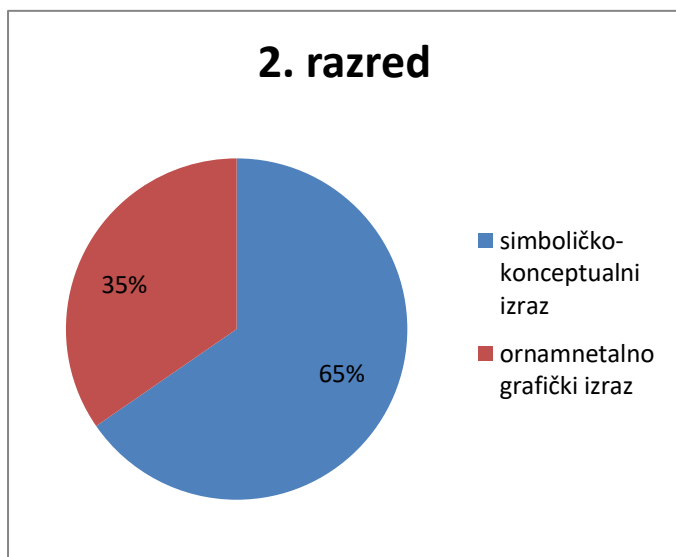
Grafikon 1

1. razred

U prvome razredu 63 rada su simboličko-konceptualni izraz, dok su četiri rada ornamentalno-grafički izraz.

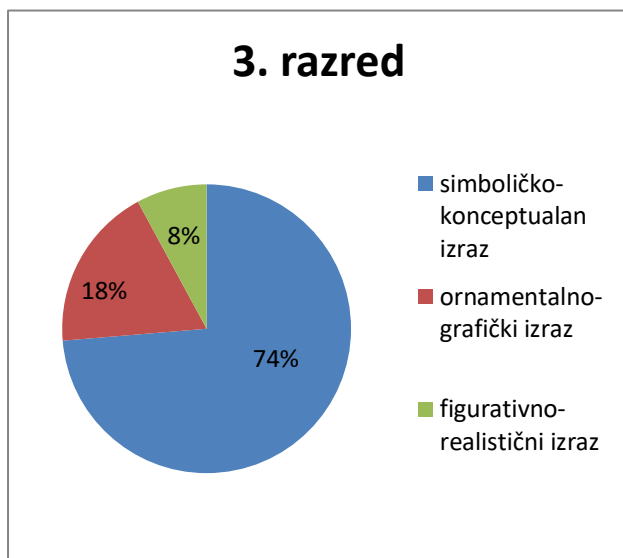
Grafikon 2

2. razred

U drugome razredu 17 radova je simboličko-konceptualni izraz, dok su devet radova ornamentalno-grafički izraz.

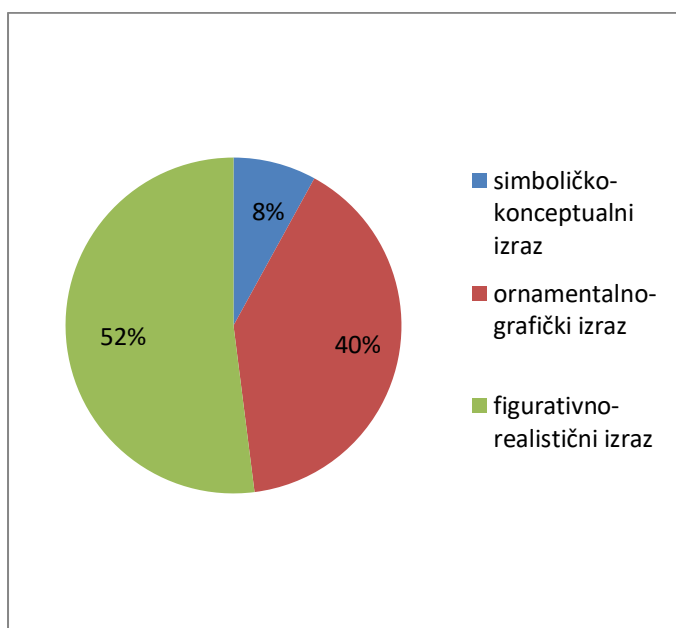
Grafikon 3

3. Razred

U trećem razredu 28 radova je simboličko-konceptualni izraz, sedam radova ornamentalno-grafički izraz, a tri su rada figurativno-realističan izraz.

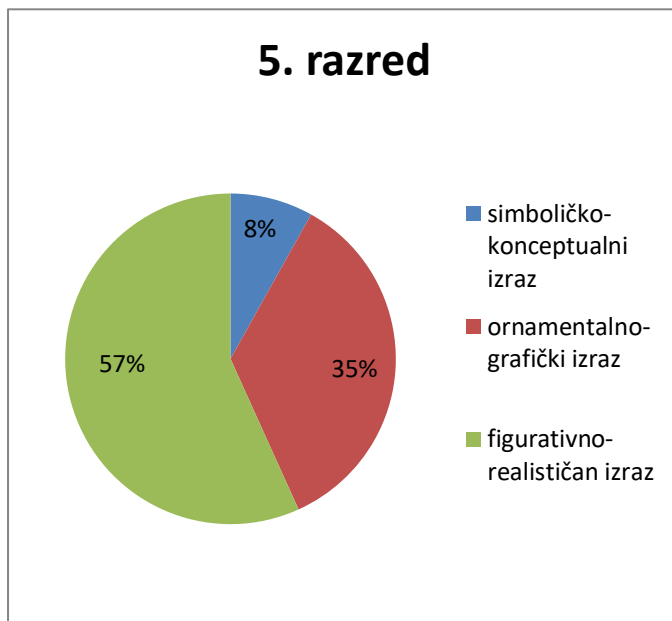
Grafikon 4

4.razred

U četvrtome razredu dva su rada simboličko-konceptualni izraz, deset je radova ornamentalno-grafički izraz, a 13 radova figurativno-realističan izraz.

Grafikon 5

5. Razred

U petome su razredu tri rada simboličko-konceptualni izraz, 13 radova ornamentalno-grafički izraz, dok je 21 rad figurativno-realističan izraz.

Prema prikazanim postotcima zastupljenosti u dječjim crtežima, vidljivo je kako je odabir simboličkog izraza zastupljen kod većine djece u nižim razredima, dok se s vremenom njegova zastupljenost postupno smanjuje. U prvom i drugom razredu zastupljeni su samo simboličko-konceptualni i ornamentalno-grafički izraz. Simboličko-konceptualni najizraženiji je u 1. razredu sa 63 rada od sveukupno 67 radova. U 2. razredu njegova se zastupljenost smanjuje. Od ukupno 26 radova zastupljen je na njih 17. U 3. razredu i dalje je većina radova, njih 28 izraženo u simboličko-konceptualnom izrazu. Ali se pored simboličko-konceptualnog i ornamentalno-grafičkog pojavljuje i figurativno-realističan izraz u 3 dječja rada. U četvrtom

razredu stvari se počinju drastično mijenjati i do sad za vodeći simboličko-konceptualni izraz odlučuje se dvoje učenika od sveukupno 25 radova. 10 radova izraženo je u ornamentalno-grafičkom izrazu i 13 radova u figurativno-realističnom izrazu za koji se odlučuje većina djece. Od ukupno 37 radova u 5. razredu, 21 rad izražen je u figurativno-realističnom, 13 radova u ornamentalno-grafičkom i 3 rada u simboličko-konceptualnom izrazu. Prema postotku grafikona i promjene zastupljenosti pojedinih izraza kroz godine možemo zaključiti da će se djeca u višim razredima odlučiti za figurativno-realističan i ornamentalno-grafički izraz i možda zamijeniti u potpunosti simboličko-konceptualni izraz. Kako dijete stari tako se odlučuje za figurativno-realističan izraz, koji počinje prevladavati u njihovom likovnom izrazu. Većina djece u prva četiri razreda crta napamet. S vremenom počinju obogaćivati svoj likovni izraz prikazujući stvarni izgled oblika, predmeta i pojava. Razvijanjem mogućnosti opažanja i promatranja okruženja usporedno se razvija i mijenja njihov likovni izraz iz simboličko-apstraktnog u figurativno-realističan. Usporedno s fizičkim i psihičkim razvojem djeteta, razvija se i njegova znatiželja za vanjski svijet, izgled oblika i načine na koji funkcionira. Nova se saznanja i reflektiraju na dječji crtež koji postaje što bliža preslika vanjskog svijeta. Strpljivo zagledanje u prirodne oblike omogućuje razvoj perceptivnih sposobnosti, senzibilnosti i radoznalosti na početku ovog analitičkog puta kojim prolazi svaki čovjek i koji čini most između ranog svijeta djetinjstva i svijeta odraslih. (Belamarić-Šarčanin, 1969: 6) Ono što mislim da doprinosi bržem procesu odbacivanja simboličko-konceptualnog i zamjenjivanja drugim likovnim izrazom je da živimo u doba informacija i komunikacije u kojoj smo konstantno „bombardirani“ nekim sadržajem, na koji su današnja djeca puno više izložena nego prije. Samim time više „upijaju“ taj sadržaj koji ih sprječava da se postupno razvija njihov likovni izraz i olakšava priliku za šablonizaciju. Dobra strana informacija, koje su nam danas dostupne, je što nam uvelike olakšavaju učenje onoga što nas zanima i omogućavaju veću međusobnu povezanost diljem svijeta. Sve te povlastice koje imamo pozitivno utječu do određene mjere, onda kada koristimo te informacije kako bi nešto naučili i primijenili naučeno, kako bi obogatili svoj likovni izričaj, a postaju negativne kada počinjemo doslovno kopirati viđeno, time odbacujući svoju prepoznatljivost kako bi postali netko drugi.

15. ZAKLJUČAK

Odgajanjem i vođenjem učenika unapređuje se njihovo shvaćanje svijeta i njihove oblikovne sposobnosti, a da se ne ometa njihovo osjećanje slobode, spontani i osobni izraz. Pobuđivanjem osjećaja kreativnosti u djetetu kad nešto stvori, potičemo ga da nam svojom kreacijom pokaže sebe i svoj stav prema okolini. Slijedeći proces rasta i razvoja djeteta, upoznajemo njegove faze i njima trebamo prilagođavati zadatke. Razvoj sposobnosti pojačava potrebu stvaranja, stoga učenici mogu, vole i žele crtati. Tu kreativnu snagu da u sebi vide i da nam svojom kreacijom pokažu sebe i svoj svijet moramo i dalje razvijati i njegovati. (Belamarić, 1969: 6-10) Razumijevanje dječjeg crteža i simbolizma kojeg sadržava pridonosi našem razumijevanju samog djeteta. Crteži označuju odraz njegovog unutarnjeg stanja, interesa, njegovog okruženja. Neposredan izbor komunikacije djeteta su simboli. Ako ih znamo protumačiti u mogućnosti smo saznati određene misli, stavove, osjećaje koje dijete kroz crtež iznosi na površinu. Crteži, poput igre, imaju za izvore: maštu i sposobnost maštanja. Kroz njih dijete izražava vanjski svijet na sebi poseban način. Prema Frojdu (Frojd, 1900) navedenog u (Rocco, 2011) takve aktivnosti nisu čin deformacije niti su nešto što se treba naučiti, one su aktivnosti normalnih psihičkih funkcija, koji su sadržaj svake zaigrane aktivnosti. Dijete je sposobno napraviti iskustvo vanjskog svijeta samo ako ga je u stanju razraditi kroz igru. Njegova stvarnost dobiva na značaju kada se idealno prenosi na mogućnost maštanja. A to nastaje kroz urođenu sposobnost da ljudska bića moraju stvoriti "iluzije", "in ludere", što znači "ulazak u igru". (Rocco,2011: 470-471)

16. LITERATURA:

1. Belamarić, D (1986), *Dijete i oblik*, Zagreb: Školska knjiga
2. Belamarić-Šarčanin, D. (1969), *Razvoj likovnih senzibilnosti učenika*, Zagreb: Školska knjiga
3. Grgurić, N. Jakubin, M. (1996), *Vizualno likovni odgoj i obrazovanje*, Zagreb: Educa
4. Jung, C.G. (1973), *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb: Mladost
5. Mello, D. (2011), *Buđenje, put ljubavi, novi dan*, Beograd: Lom
6. Ružić, B. (1959), *Djeca crtaju*, Zagreb: Školska knjiga

Članci na internetu:

1. Balić Šimrak, A.; Markulin, V.; Perus, M. (2011), *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*, Komunikacija pute slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima
(https://bib.irb.hr/datoteka/590217.KOmunikacija_putem_slikovnih_simbola_i_njena_pojavnost_u_djejim_likovnim_radovima.pdf) pristupljeno: 8.8.2019.
2. Rocco, Q. (2011), *The use of drawing in psychotherapy*, International Journal of Developmental and Educational Psychology, vol. 1,
(<http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=349832328047>), pristupljeno: 10.8.2019.

17. PRILOZI

Popis priloga:

Slika 1, *Prvi pokušaji*, olovka (2 g.)

Slika 2, *Čovjek i čudovište koje hvata miša*, kemijska olovka (5 g.)

Slika 3, *Slavimo rođendan*, izražen pokret, profil, karakterizacija, odnos cjeline i detalja, olovka (7 g.)

Slika 4, *Motiv iz Zagreba*, geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina-detalji, lavirani tuš (11 g.)

Slika 5, Djetetova predodžba automobila, „auto ima puno točkova jer mora brzo juriti“

Slika 6, *Grane drveta*

Slika 7, djetetov crtež spiralama i ravnim linijama

Slika 8, *Ljudi u gužvi*

Slika 9, ilustrirana priča *Djed i repa*

Slika 10, Profil

Slika 11, Sunce

Slika 12, Sunce

Slika 13, Predmeti u kući izraženi krugom

Slika 14, Prikazivanje predmeta u kući

Slika 15, Transparentni prikaz

Slika 16, Shematizirano izražavanje

Slika 17, Shematizirano izražavanje

Slike 18, Simboličko-konceptualni izraz

Slike 19, Ornamentalno-grafički izraz

Slike 20, Figurativno-realistični izraz

Grafikon 1

Grafikon 2

Grafikon 3

Grafikon 4
Grafikon 5